

Språkpolitiska inslag i kampen mot diskriminering

Av MATS LANDQVIST

Abstract

Landqvist, Mats, mats.landqvist@sh.se, Professor, School of Culture and Education, Södertörn University: "Language policy as part of the fight against discrimination". *Språk och stil* NF 28, 2018, pp. 176–202.

This article takes an interest in words and expressions evolving as part of the fight against discrimination, derogatory attitudes and oppression. A point of departure is that linguistic changes relating to increased diversity sometimes become the object of public criticism, which in turn may produce challenges to writers and journalists, as well as to language-planning activities. The aim is to investigate new naming practices within a framework of political justice agendas of people facing discrimination, and to relate this type of language development to the work of language-planning institutions. This study is mainly based on interviews with representatives of three Swedish organizations whose members are engaged in activism or education: the disability movement, the LGBTQ movement, and an antiracist organization. It is also based on text examples from *Mediearkivet* and *Korp (Språkbanken)* relating public discourse. Analytical results indicate that different ideological standpoints (such as tolerance policies or norm critique) generate different types of naming practices and word meanings that often exist in parallel. Suggested language-planning activities to enable viable recommendations could involve an update of ideological points of view and the identification of meaning variation regarding potentially useful expressions.

Keywords: language policy, Swedish language planning, discrimination, anti-racism, norm critique, tolerance policy, political language, LGBTQ, disability rights, Afroswede.

1. Inledning och bakgrund

Vita människor har otroligt svårt att veta hur man benämner svarta människor – en neurotisk kris. Folk byter term fyra, fem gånger under fem minuter: färgad, mörk, svart, mörkhyad [...] det är plågsamt! (En av studiens informanter, oktober 2017)

Hur man benämner personer som tillhör minoritetsgrupper blir ibland föremål för avväganden, kanske särskilt när en benämning uppfattas ha stark politisk laddning. Citatet ovan ger ett exempel på de svårigheter som kan

uppstå, här hur begreppet 'ras' ska förstås och uttryckas. I takt med att organisationer som kämpar för bättre villkor och ökade rättigheter flyttar fram sina positioner uppstår behov av nya ord och uttryck. De nya uttrycken ska kunna användas för att benämna människor på ett sätt som stämmer överens med den nya situationen. Vi möter idag ord som *funktionsvariation*, *queer* och *rasifierad*, alla med ursprung i ideologiska tankegångar och politisk kamp. Hur orienterar sig språkbrukarna bland nya ord, uttryck och begrepp? Vilken roll spelar språkliga val för diskriminerade gruppers politiska ambition?

I den här artikeln intresserar jag mig för ord och uttryck som uppstår som en del av kampen mot diskriminering, undvikande och nedsättande attityder samt förtryck. Syftet är att undersöka benämningspraktiker inom ramen för en politisk rättviseagenda inom grupper som levt med diskriminering. Undersökningen baseras främst på intervjuer med företrädare för större organisationer där medlemmar bedriver aktivistisk och/eller upplysande verksamhet, i detta fall funktionsrörelsen, HBTQ-rörelsen och en antirasistisk organisation. Jag beskriver benämningspraktiker och relaterar dem till gruppernas kamp för ökade rättigheter. Målet är att ge en bild av gruppernas språkliga arbete ur ett sociolingvistiskt perspektiv, vilket konkret innebär att undersöka centrala ord och uttryck i relation till organisationens politiska verksamhet och mål. Jag diskuterar sedan resultaten i ljuset av de förutsättningar som råder för institutionella språkvårdande organ att utveckla en praxis för råd och rekommendationer till offentlighetens språkbrukare.

Det svenska språksamhällets nyordsproduktion är ständigt pågående; Språkrådet sammanställer årligen nyordslistor, och SAOL uppdateras kontinuerligt. Vissa ord har sitt ursprung i antidiskriminerande sammanhang. Ett exempel är *funkis* som togs med i den senaste upplagan av SAOL (SAOL 14, 2015). Det ordet får därmed legitimitet att fungera som benämning av personer med funktionsnedsättning. Enligt de intervjuer som analyseras i den här artikeln råder det dock delade meningar om *funkis*, och några uppfattar ordet som förminskande.

I och med att språkliga innovationer som benämner människor eller grupper sprids och diskuteras, och att ambivalens ibland råder, kan språkbrukarna behöva tänka över vilka ord de ska använda i olika sammanhang. Ord kan uppfattas som politiskt laddade, opassande eller svårbegripliga, vilket ger upphov till frågor om vilka benämningar som är lämpliga, vilka som anses sårande, eller vilken betydelse, mer exakt, som ska tillskrivas ett visst uttryck. Ibland inhämtas råd från språkvårdare om detta, t.ex. Språkrådets personal. Det kan

emellertid vara svårt även för språkexperter att känna till betydelsenyanser och laddning hos olika benämningar.

Korpuspråkvård, dvs. ordens anpassning till ett språkligt system, utgår vanligen från begrepp som modernisering och utveckling (Cooper 1989). Det förra avser kultivering och elaborering, med vilket menas nya ords anpassning till det korrekta, det frekventa eller till andra relevanta språknormer. Det senare avser frågor om ordval, variation och stil. Frågan hur ideologiska och politiska dimensioner påverkar språkvårdens syn på vad som är en modern utveckling av språket kommenteras däremot inte inom traditionell språkvårdsteori. Det drivs heller inget explicit resonemang om i vilken mån språket relaterar till den ideologiska utveckling som sker inom diskriminerade grupper. Det förekommer visserligen diskussioner om huruvida språk kan värderas på olika sätt, men inte om ett språk kan ha en inneboende sexism eller liknande (se t.ex. Hornscheidt & Landqvist 2014). Språkvårdande instanser tar emellertid emot en anseelig mängd frågor om hur benämningssuttryck ska förstås och användas i just det avseendet, inte minst från professionella skribenter (se t.ex. »Frågelådan», Språkrådets webbplats, ISOF). Det väcker i sin tur ökade krav på språkvårdande insatser och språkvetenskaplig forskning (t.ex. Bylin m.fl. 2015; Josephson 2015; Wojahn 2015).

En svårighet för språkbrukarna kan ligga i att den offentliga svenskan inte (längre) betraktas som enhetlig, kanske särskilt när normkritik blir ett inslag i språkvården (t.ex. Josephson 2018 s. 204 ff.), utan tvärtom splittrad i flera olika kontexter, med olika språknormer i konflikt och i sammanhang där såväl frekvens som betydelseallokering kan vara olika. Svenska språkvårdande organ har här ifrågasatts för bristande förmåga att hantera de språkförändringar som uppstår ur normkritiska och andra ideologiska perspektiv (Bylin m.fl. 2015; Wojahn 2015), vilket kan bero på att det saknas kunskap om hur organisationer bedriver egen språkvård, exempelvis med ordlistor, utbildningar och rådgivning om benämningsspraktiker. I den här artikeln diskuteras hur språklig normering och reglering på ideologisk grund till stor del sker utanför den institutionaliserade språkvårdens kontroll.

Att språk och språkutveckling har samband med det som ibland har kommit att kallas identitetspolitik, politisk korrekthet och normkritik är nog uppenbart för de flesta. Självbenämningar som uppstår inom en antidiskriminerande kontext faller inte alltid i god jord hos en kritisk allmänhet, och det gäller särskilt i de fall då sättet att uttrycka sig på uppfattas som konstlat eller politiskt korrekt (*pk*, Fairclough 2003, senare ett centralt tema hos Hagren Idevall 2016). Språkliga innovationer, nya begrepp och termer som kategoriserar

människor blir därför sällan entydiga, utan de kan uppfattas och hanteras på olika sätt i den allmänna debatten (Vogel 2014), något som ytterligare bidrar till problem för skribenter på jakt efter en lämplig benämningspraktik.

1.1 Språk och diskriminering

Det finns gott om språkliga rekommendationer med utgångspunkt i en strävan mot ökad respekt och neutrala uttryckssätt (t.ex. Kailes 2010; Kenny m.fl. 2016). De kan bestå av listor med lämpliga ord och uttryck eller mer utvecklad argumentation för och mot olika benämningar. Ett exempel på en internationellt utbredd rekommendation inom funktionsrörelsen är principen »person först» (t.ex. *person med autism* istället för *autist*), som även blivit föremål för diskussion och ibland kritik (t.ex. Sinclair 2013; Dunn & Andrews 2015). I Sverige finns flera exempel på språkliga anvisningar som tydligt pekar ut vad som är lämpligt eller inte, t.ex. »Ord som taggar» (TCO), »Schyst» (Region Värmland) och flera andra. Även den begreppslista som RFSL publicerar på sin hemsida i syfte att förklara och rekommendera lämpliga uttryck kan räknas hit.

Språkliga förslag och förändringar möter ibland motstånd, ibland med utgångspunkt i begreppet *pk*. Vanliga uttryck för detta motstånd går i stil med följande: »Funkofobi är ett nytt gult kort i debatten» (Flashback 2016 [Korp, Språkbanken]), där uttrycket *funkofobi* laddas både med politisk kraft och nedsättande associationer. Den konflikt som finns mellan allmänheten och politiska praktiker blir tydlig genom att benämningar som uppfattas som politiska antingen förespråkas, övertas eller nedvärderas i den allmänna debatten. Även kritiska studier utanför språkvetenskapens domäner uppmärksammar dubbelheten i begreppet *pk* och tar sin utgångspunkt i en ideologisk nyordsproduktion inom funktionsrörelsen som blivit föremål för allmän debatt (t.ex. Devlieger 1999; Hedman 2015) eller som blivit jämförd med behovet av termer för olika funktionsnedsättningar i klinisk verksamhet (Jette 2006).

På det internationella planet har Pauwels (1998, 2003) och Cameron (2003) bidragit substantiellt och direkt till vad språkpolitiska aktiviteter kan eller bör handla om med avseende på samhällets diskriminerande strukturer, främst sexism. Deras idéer och reflektioner om hur ett språk kan fungera mindre sexistiskt med olika åtgärder har fått viss genomslagskraft i den vetenskapliga diskussionen. Cameron för fram tanken att språkbrukarna själva kan ha åsikter om sitt språk och vilja skapa nya benämningar, återta nedsättande ord eller agera på andra sätt. Detta icke-elitistiska och nerifrån-intresse har gett sociolingvistik

intressanta perspektiv för analys. Även språkantropologisk forskning om identiteter och kampen mot diskriminering visar hur dessa fenomen konstrueras med hjälp av språk (t.ex. Milani 2013). I Ahmeds verk om antirasismens diskurser (2011) påtalas ofta det intima samband som finns mellan språkbruk och djupt liggande hegemoniska föreställningar som genererar diskriminering, vilket resulterar i svårigheter att undvika att reproducera rasism, trots medveten ansträngning.

På svenska och på svenskt material finns några studier som utreder och analyserar sambanden mellan språk och diskriminerande sociala strukturer. Wojahn (2015) och Hagren Idevall (2016) markerar tydligt hur sexism respektive rasism är incitament till språkutvecklingen. Wojahn diskuterar även den svenska språkvårdens inställning till feministiska språkförslag, medan Hagren Idevall undersöker språk- och medieanvändning i relation till rasistiska diskurser. Hornscheidt & Landqvist (2014) presenterar och sammanför språkteorier med relevans för antidiskriminerande analyser och aktivistarbete. Där framhålls att pragmatik och diskursanalys kan vara vägledande för den som önskar inkludera situationsvariation i analysen. Hur detta ska vara en källa till språkvårdsrådgivning behandlas däremot inte. Även Landqvist (2015a, 2015b) tar upp språk- och samhällsfrågor om diskriminering från olika perspektiv, bland annat den pejoriseringsprocess som benämningar genomgår medialt och uppfattningar om vad som är ett nedvärderande och diskriminerande språkbruk. Tilläggas kan att flera av Hornscheidts arbeten (t.ex. AK Feministische Sprachpraxis 2011) bidragit till omfattande teoriutveckling om diskriminerande benämningspraktiker.

Under senare år har forskningen utvecklats om svenskt s.k. inkluderande språkbruk (t.ex. Milles 2013) och sexistiska språknormer. Kunskap har också utvecklats om de mönster som kan beskriva den typ av språkförändringar som är av intresse här. Vogel (2014) beskriver mönstret som att en ideologisk förskjutning skapar behov av nya begrepp. Det gör även Milles (2006, 2013), som pekar på att luckor i språkbruket kan uppstå när nya synsätt kommer i dagen. Det kan sedan leda till lanseringen av nya ord. Användningen av pronomen *hen* är ett exempel som visar att centrala aktörer, politiska kontexter, språkvårdande instanser och uppmärksamhet i medier är faktorer som spelar in för hur denna process går till. Det kan jämföras med Coopers (1989) beskrivning av de faktorer som styr språkutvecklingen, t.ex. uppfattningen om språkförändringars giltighet, smidig anpassning till språkssystemet och kommunikativa behov. Utifrån ett traditionellt synsätt på den språkvårdande praktiken diskuterar Lind Palicki (2015) hur språkvårdens befintliga argu-

ment ibland förefaller otillräckliga och obsoleta, t.ex. i frågor som kan orsaka dilemman på grund av sin laddning, som beteckningen *samkönat* alternativt *enkönat* äktenskap.

1.2 Språk och ideologi

Enligt Cameron (2006) går det att urskilja (minst) två sätt att åskådliggöra relationen mellan språk och ideologi: 1) Med ett traditionellt synsätt uppfattas språket som ett neutralt verktyg som kan användas för att uttrycka vilken ideologi som helst. I Orwells roman *1984* återfinns den tanken i fenomenet *newspeak*, som innebär att vilken totalitär, auktoritär ideologi som helst kan låta neutral och legitim, om man strategiskt rensar bort vissa ord och lyfter fram andra. I dagens pk-debatt jämförs ofta antidiskriminerande språkförslag med just *newspeak*, dvs. att en intellektuell, feministisk eller marxistisk elit manipulerar med språket. Ett exempel på ett sådant yttrande är följande: »Dom försöker även på många sätt manipulera befintliga begrepp och betydelser genom att använda andra ord [...] så som illegal invandrare blir helt plötsligt papperslös» (Flashback 2015 [Korp, Språkbanken]). 2) En s.k. postmodern språksyn uppfattar istället språket, även språkssystemet, som tätt sammanflätat med kulturellt grundade föreställningar av social relevans. Dessa föreställningar följer med när en person lär sig använda ett språk. Att det inte alltid är tydligt, och att språket därför kan synas neutralt, är bara en effekt av att den underliggande normen ses som självklar.

Frågan om språkets relation till ideologi är inte ny utan går tillbaka till den moderna språkvetenskapens rötter. En klassisk voloshinovsk språksyn innebär att de betydelser som människor knyter till språklig form är något som varierar, som påverkas av språkbrukarnas erfarenheter och sociala positioneringar och som kan orsaka konflikt (Cameron 2006; se även Voloshinov 1972). Det kan kontrasteras mot att se språklig form som fixerad av auktoriteter eller någon form av socialt kontrakt, vilket istället de Saussures språk teori (de Saussure 2006) baseras på. Men enligt den postmoderna språksynen finns ingen pålitlig överensstämmelse mellan ord och verklighet, eller som Cameron (2006 s. 145) uttrycker det: »words lie about the world». Och precis det tas upp i normkritiska resonemang, som oftast innebär/medför ett radikalt ifrågasättande av själva begreppen sanning och transparens. Det kan påverka hur de organisationer som här studeras försöker hantera en sådan verklighetssyn språkligt.

Med begreppet *verbal hygiene* avser Cameron (1995) folkliga uppfattningar om vad som är ett lämpligt språkbruk eller relevanta språkförändringar, vilket

är av stort intresse för sociolingvistik. Dessa uppfattningar speglar den sammanflätning som finns mellan språkliga uttryck och ideologier. Hon menar att det skulle vara ett missförstånd och en förenkling att se språket som rent och fritt från ideologiska förgivettaganden och ställningstaganden. Språket är alltså inte det neutrala verktyg som vi kanske föreställer oss – därav intresset för spontana och intuitiva reaktioner för och mot ett visst språkbruk. Ett postmodernt element i dagens antidiskriminerande språkpolitik skulle innebära ett avvisande av idén att språket skulle vara någon transparent representation av en extern verklighet.

Studiet av språkideologi förgrenar sig emellertid över ett antal discipliner, som kritisk diskursanalys, lingvistisk antropologi och retorisk filosofi. Milani & Johnson (2010 s. 3–5) pekar på det gemensamma syftet att undersöka sociala mekanismer genom vilka föreställningar om språkliga praktiker produceras, sprids eller utmanas. Milani (2010) menar vidare att sociala strukturer, t.ex. kön och etnicitet, ingår som sociala index som skapar föreställningar om språkpraktiker och hela varieteter. Till synes liberala diskurser kan bidra till att sammankoppla de språkliga praktikerna till sociala grupper och därigenom reproducera negativa föreställningar om såväl grupp som språk. Enligt Milani (2010) är flera språkpolitiska grupperingar (inte minst de spänningar som existerar i den offentliga debatten i och mellan medier, akademi och privatpersoner) intressanta, eftersom de sammantaget fångar »the *dynamics, heterogeneity and dissonance* of the [...] processes of regimentation of languages in society» (s. 7).

Judith Butlers verk kan på flera sätt förklara det politiskt relevanta i att försöka ersätta ord som medför en alltför snävt kategoriserande innebörd, som kan fungera nedsättande eller diskriminerande. För det första är huvudpoängen i den s.k. performativitetsteori att språkliga kategorier inte bara är orsaken till en praktik, utan de är också resultatet av praktiker inom maktrelationer. En sådan relation mellan språk och verklighet, som brukar sammanfattas med termen socialkonstruktivism (Butler 2011b), medför att kategorier skapas med hjälp av språk, och då återskapas den maktrelation som kategorierna implicerar. Som en illustration kan här nämnas de folkräkningar som görs i USA med jämna mellanrum. När den etniska kategorin *cajun* lades till som fast förval i frågeformuläret steg antalet »cajuner» från 120, från föregående folkräkning, till över 8 000 (enligt intervju med Afrosvenskarnas riksförbund, oktober 2017). För det andra blir vi »synliga» i offentligheten när vi blir benämnda och omtalade med en språklig kategorisering (Butler 2011a). Språkliga kategoriers nödvändighet i detta avseende hänförs ibland till begreppet *interpellation*,

hämtat från Althusser (2006). Det innebär att kategorier inte är enbart förtryckande och av ondo, utan de är också nödvändiga för att människor ska kunna skapa sig en identitet. För det tredje innebär språket alltid någon typ av handling (Butler 1997), vilket gör att även valet av uttryck är en slags handling. Exempelvis kan användningen av ett nedsättande uttryck utgöra en politisk handling.

Butler ansluter till den maktkritiska analys som utvecklats inte minst av Foucault, som ser språklig kategorisering som kunskapsbildande (Foucault 1969). Han har också diskuterat hur alternativa potentiella kunskapsproduktioner kan uteslutas, och tillskriver därmed den legitimerade kunskapen makt (Foucault 1971). Enligt detta synsätt skulle alltså nya benämningar kunna utmana rådande kunskaps- och maktstrukturer. Orden får dessutom sin exakta betydelse först i kontext/diskurs, dvs. i användning (Laclau & Mouffe 2001). Betydelse och diskurs bestämmer således varandra i växelverkan. Annorlunda uttryckt: sättet att tala om ett visst ämne styr vilka aspekter av kunskap som ska gälla, och det är dessa diskurser som avgör vilka uttryck som är lämpliga, önskvärda eller t.o.m. möjliga att använda.

1.3 Material och metoder

Analysen i den här artikeln baseras på olika typer av data. I första hand är det intervjuer med representanter för tre nationstäckande organisationer: RFSL, DHR (Delaktighet, Handlingskraft, Rörelsefrihet; organisation inom Funktionsrätt Sverige) och ASR (Afrosvenskarnas riksförbund). Organisationerna har valts därför att de är stora, dvs. har relativt många medlemmar, är etablerade sedan länge, och visar ett uttalat intresse för språkets roll i politiken. Alla tre för en pågående språkdiskussion, bland annat via egna ordlistor och språkupplysande verksamhet (RFSL), ord som tagits med i SAOL eller den allmänna debatten (*funkis*, *funkofobi*, Funktionsrätt Sverige) eller på ett aktivt sätt diskuterar benämningspraktiker som en del av sin politik (ASR, i en debatt 2012 om ordval i och revidering av barnlitterära verk, se t.ex. Hornscheidt & Landqvist 2014). Valet av organisationer är inte heltäckande för den här typen av undersökning, utan det finns många andra relevanta organisationer, t.ex. sådana som företräder personer med viss nationell, etnisk eller kulturell bakgrund, som inte är representerade här. I studien har en eller flera personer som företräder organisationen fått komma till tals i intervjuer, men det kan förstås finnas fler uppfattningar än de som diskuteras här. De in-

tervjuade är alla styrelseledamöter eller motsvarande på riksnivå för sin organisation och har såvitt jag kan bedöma kunnat både företräda organisationens policy och redogöra för olikheter i uppfattning som råder inom organisationen.

Intervjuerna kretsade kring frågor om vilken funktion organisationen anser att språk fyller i den politiska kampen. Mer specifikt ställdes frågor om offentliga ställningstaganden om språkliga val, definitioner och förklaringar av olika uttryck samt för- och nackdelar med en ideologiskt motiverad ordproduktion. Intervjusvaren har underkastats en diskursanalys med inriktning på s.k. kritisk retorik (Billig 2003; Bergström & Boreus 2012). En sådan analys syftar till att avgränsa politiska och ideologiska ramar och riktningar i text. Här är analysen inriktad på att identifiera politiska mål som de framställs i intervjuerna samt de benämningspraktiker som står i samband med dessa mål. Analysen har därmed väglets av informanternas uttalanden om makt och kamp i relation till hur resonemangen går om språk och språkutveckling inom organisationen. Olika politiska mål har sedan exemplifierats med benämningsuttryck, etablerade termer och andra ord som är förknippade med dem. Vidare har textexempel även hämtats från Mediearkivet och från Korp (Språkbanken, GU). Utöver politiska ställningstaganden i den allmänna debatten ger dessa korpussamlingar information om ordanvändning inom andra diskurser, t.ex. i rapportering och berättelser i nyhetstext eller samhällskritiska uttalanden i sociala medier. Ett benämningsuttryck kan förekomma i flera diskurser och ingå i skilda praktiker, t.ex. att försöka synliggöra en grups medlemmar eller att protestera mot samhällets pk-inställning, vilket kan modifiera ordets betydelse (se Laclau & Mouffe 2001). Därför uppmärksammas även den betydelseförskjutning som sker i övergången till andra diskurser. Emellertid har endast sporadiska frekvensberäkningar av andelen benämningsuttryck gjorts, och ingen kollokationsanalys. Den typen av mer djupgående analys av korpusarna återstår alltså att göra och skulle kunna ge en ännu mer nyanserad bild av betydelsen hos och användningen av olika uttryck.

2. Språkbruk och politiska mål i tre rörelser

Här presenteras de tre organisationernas språkpolitiska aktiviteter, först RFSL, därefter DHR och sist ASR. I fokus står benämningar på personer och grupper, men även andra språkpraktiker med relevans för gruppernas språkpolitik.

2.1 RFSL

HBTQ-rörelsen har en lång historia av politisk kamp som har haft skiftande mål som delvis överlappar varandra: ökad synlighet, ökade rättigheter och normkritiskt tänkande. I intervjuer med tre representanter för RFSL framkommer att rörelsen har många medlemmar spridda över hela landet, över olika åldersgrupper och med olika utbildningsnivå. Eftersom organisationen ser sig mer eller mindre som en folkrörelse får man räkna med en stor variation där det kan vara svårt att tillgodose allas behov och åsikter. En del medlemmar strävar efter att bli accepterade av sin omgivning, medan andra ställer strängare krav på omgivningens inställning. Det avspeglas i olika typer av språkliga praktiker, inte minst i valet av benämningsuttryck.

De ord som historiskt (sedan 1970-talet) producerats i samband med att en kamp för gruppens synliggörande förts är vanligen morfologiskt enkla, entydiga och positivt laddade. Den typen av ord har förmodligen stor möjlighet att fungera i pedagogiska sammanhang där man vill öka toleransen, kunskapen och förståelsen hos majoritetsbefolkningen. En strategi är att återta ett nedsättande uttryck och stöpa om betydelsen till något positivt, vilket syftar till att skapa en avspänd relation mellan gruppen och omgivningen. Exempel på vedertagna ord från RFSL:s begreppslista (se webbplats) är de tidigare nedsättande uttrycken *bög* och *flata* – som dock fortfarande används nedsättande i många kontexter.

Det kanske tydligaste politiska målet som framträder i intervjuerna handlar emellertid om personers sökande efter en benämning som svarar mot en sann(are) identitet, främst gällande könstillhörighet. Ett ord med kliniskt ursprung, *transsexuell* (Herlofson & Landqvist 1998), var tidigare det enda någorlunda neutrala uttrycket för att benämna transpersoner. Men under de två senaste decennierna har människor sökt efter nya sätt att förhålla sig till cis-normen, dvs. normen att människor i allmänhet identifierar sig med ett av två biologiska kön till 100 procent. Behovet av att bli benämnd utifrån det man själv (köns)identifierar sig med har bidragit till en ganska omfattande ny terminologi, ofta inspirerad av engelska benämningspraktiker, t.ex. *genderqueer*, *genderfluid*, *intergender*, *transgender*, *transing*, av vilka flera förekommer i RFSL:s begreppslista. Att benämna sig själv och andra på nya sätt motiveras med individers och grupperns krav på rätten att själva få välja sin benämning utifrån en viktig del av sin identitet – eller som en informant uttrycker det: »vikten av att endast individen själv äger rätten att definiera vem hen är och önskar bli beskriven som», något som Fairclough (2014) kallat *emancipatory dis-*

course. Baksidan med en mångfald av benämningar som påminner om och överlappar varandra kan dock vara att svårigheter uppstår med att träffa rätt i olika konkreta situationer. Den typen av problem kunde eventuellt hanteras, t.ex. genom att konsultera terminologisk och språkvetenskaplig expertis. En informant avvisar dock idén att samarbeta med den institutionella språkvården med följande motivering:

Vi tar på oss det språkliga privilegiet att själva bestämma vilka ord och termer som vi använder och det är på detta vis utvecklande av språk sker: att utvecklingen kommer underifrån bland de som talar språket och som har behov av nya ord och begrepp. (Mejlbesvarad intervju, oktober 2017)

På så sätt framträder en bild av att ordproduktionen ses som en effekt av språkligt arbete helt på en gräsrotsnivå (*grass root language planning*, Pauwells 2003), och att man ser sig som autonom i språkpolitiskt hänseende. Vid en intervju framkommer emellertid att fler och fler inom rörelsen har gått över till att använda en övergripande benämning, *ickebinär*, som kan inkludera alla som kan ingå i transbegreppet, undantaget dem som ser sig som »binära». Skälet är att det trots allt är opraktiskt med alltför många närliggande uttryck, i synnerhet som de ibland blir emotionellt laddade för de benämnda. På så sätt utövar HBTQ-rörelsen språkvård i enlighet med Coopers principer (se ovan), dvs. man försöker enas om ett uttryck som stämmer med och bidrar till utvecklingen men som även passar in i språkssystemet och förväntas nå en tillfredsställande användningsfrekvens.

Identitetspolitiska mål kan skapa utmaningar för omgivningen att hitta rätt benämning. Det återspeglas i Terminologicentrums (TNC) termunderlag till Socialstyrelsen som utreder orden med HBTQ-anknytning. I följande exempel förklaras just uttrycket *ickebinär*:

Term: **ickebinär**
 Synonym: **ickebinär person**
 Synonym: **intergender**
 Synonym: **genderqueer (GQ)**
 Definition: person som identifierar sig som mellan, bortom eller med könskategorierna kvinna och man

Anmärkning:

Ordet **ickebinär** ger uttryck för ett annat förhållningssätt än tvåkönsnormen och används övergripande för olika könsidentiteter som inte följer den normen. En del personer som identifierar sig som både kvinna och man väljer att kalla sig ickebinära. Andra som väljer att kalla sig ickebinära känner att de befinner sig mellan de två könskategorierna eller identifierar sig inte med något kön alls. En del ickebinära vill förändra kroppen med hormoner eller kirurgi.

Ibland används de engelska uttrycken **intergender** eller **genderqueer** som synonymer till **ickebinär**. (Arbetskopia, TNC 2017)

Här anges *intergender* och *genderqueer* som synonyma till *ickebinär*, som alltså är det uttryck som definieras och lanseras som term, i likhet med RFSL:s språkliga praxis. Man kan notera att det inte tydligt framgår vilken extension *ickebinär* har här, t.ex. i vilken mån termen ska gälla personer som inte identifierar sig med något kön alls eller med dem som önskar genomgå könskorrigering. Samma oklara avgränsning finns i RFSL:s begreppslista, men där görs inga anspråk på att skapa termer. Listan är snarare en sammanställning av de uttryck som förekommer och som bedöms behöva en upplysande kommentar eller förklaring (enligt intervju oktober 2017). Den institutionaliserade språkvård som bedrivs av Terminologicentrum har dock andra mål än den som RFSL själva bedriver. Deras termunderlag ska dessutom ingå i en myndighets termbas, vilket gör att de kommer att få en än mer formell status.

RFSL är en uttalat feministisk och antirasistisk organisation, utöver att vara sexualpolitisk (enligt intervju oktober 2017), varför intersektionella perspektiv ofta är närvarande i språkdiskussionen. Begreppet intersektionalitet står ungefär för en kombination och ett beroendeförhållande mellan olika diskriminerande dimensioner (Lykke 2003). Detta perspektiv är i sin tur en del av ett normkritiskt tankegods (t.ex. Cosenza 2010). Normkritiken utgör ett fält för ordproduktion som bygger på idén att maktordningar och sociala strukturer bör synliggöras för att kunna detroniseras. Fokus skiftar från utsatta individer och grupper till de samhällseliga normer som ligger bakom förtryck av olika grupper. Dessa akademiskt betonade utgångspunkter för politiken får konsekvenser för valet av benämning.

Normkritiska ord för »samma» företeelse som ett befintligt ord innebär vanligen en betydelseförskjutning, både avseende referenter och begreppslighet, t.ex. det vedertagna ordet *bög* och det nyare, normkritiska *queer*. De överlappar delvis när det gäller vilka referenter som omfattas av benämningarna, men de skiljer sig åt i betydelse: *bög* indikerar »en sexuell orientering», medan *queer* är ett uttryck för »ifrågasättande av dominerande idéer om hur människor ska leva i sexuella relationer och andra relationer», enligt begreppslistan. Vidare är uttryck som uppstår som en konsekvens av normkritik inte alltid personbenämningar utan kan syfta mer på relationer, livsstil eller liknande. Som exempel från begreppslistan kan nämnas *pansexuell* och *anarkistisk relation*, som bygger på en reaktion både mot en könsmaktsordning och mot en heteronorm, även om uttrycken inte är helt genomskinliga. Med *pansexuell* avses visserligen både en persons läggning och en sexuell relation

mellan personer där könstillhörighet inte spelar någon roll, och bygger därmed vidare på idén om en ickebinär syn på kön. I begreppsordlistan definieras *pansexuell* på följande sätt:

Förmågan att attraheras sexuellt av personer oavsett kön. Ordet *pan* antyder att det finns ett spektrum av kön och inte bara två som ordet *bi* i bisexuell kan anses antyda. Vissa föredrar därför pansexuell som begrepp för att signalera att en ser sin sexuella läggning som bortom tvåkönsnormen.

Här finns markörer för ett motstånd mot att benämna sig kategoriskt (»förmågan att attraheras», »sin sexuella läggning som bortom tvåkönsnormen»), dvs. man lyfter fram egenskaper och attityder snarare än en bestämd identitet. Kopplingen mellan språk och ideologi blir tydlig med denna ordproduktion, vars utgångspunkt är en vilja att ifrågasätta sociala strukturer och de normer som följer. Den semantiska och morfologiska komplexitet som normkritisk politik dock tycks medföra kan ligga bakom att uttrycken ibland uppfattas som akademiska och svårtillgängliga, och därför drar till sig kritik, kanske även på grund av att de så radikalt byter perspektiv på vad som kommuniceras. På det sättet ställer den normkritiska ordproduktionen andra krav på språkbrukaren än tidigare och kan föra med sig att människor exkluderas. Så här kommenterar en informant detta:

Ordlistan blir en symbol, kan vara värdefull för andra för att skapa en bättre förståelse för vad RFSL gör. Det går inte att förstå HBTQ-rörelsen utan att förstå normkritik. Är man intresserad så kan man vilja lära sig mer. (Intervju med RFSL, oktober 2017)

Begreppslistan har alltså både syftet att informera om RFSL och att skapa ökad medvetenhet om normkritiska resonemang. Frågorna anses centrala, eller som samma informant uttrycker det: »Hur benämner man sin sexualitet om man tar bort kön? Det är spännande frågor, hur uttrycker jag saker?» Men risken finns att personer ur en äldre generation exkluderas, eller de från andra områden än en storstad eller de utan akademisk utbildning – även personer inom den egna rörelsen. Till dels kan det handla om att orden har en tendens att vara långa, komplexa eller lånade från engelskan, till skillnad från de enkla ord som används inom en mer toleranspolitisk diskurs.

Sammanfattningsvis har HBTQ-politiken gett upphov till ord och uttryck som kan associeras till en acceptanspedagogik som har lett till ett återtagande av tidigare nedsättande ord. Men inom rörelsen har också individer och grupper tagit sig rätten att definiera sig själva med ord och uttryck som en del av en kamp för ökad synlighet och mer respekt. Under senare år har den normkritiska

ordproduktionen kommit att omfatta en syn på sexualpolitiken som är besläktad med andra rättighetsrörelser, och intersektionalitet har blivit en del av och en faktor bakom ordproduktionen.

2.2 DHR

Inom funktionsrörelsen förekommer en ordproduktion som motiveras normkritiskt, i likhet med inom HBTQ-rörelsen. När ord skapas som uttrycker en reaktion mot förtryckande normer istället för att bara benämna personer ändras perspektivet, och extensionen tenderar att öka, dvs. fler individer och kategorier än tidigare omfattas av samma uttryck. Därmed luckras tidigare strikta avgränsningar mellan funktionskategorier upp, som kanske blivit inaktuella. Ett omdebatterat exempel är *funktionsvariation*. Ordet kan inkludera alla människor, inte endast personer med olika funktionsnedsättningar, och det erbjuder därmed ett annat perspektiv på människors funktionalitet, som i följande citat från Korp: »Det skall inte behöva vara en skam att hysa sexuella känslor oavsett ålder, funktionsvariation och identitet» (Bloggmix 2014). Uttrycket *funktionsnedsättning* handlar vanligtvis om en persons oförmåga i något avseende, medan *funktionsvariation* verkar avse hela dimensionen av olika funktionsmöjligheter och funktionssätt.

I intervjun deltog fem personer. Där framkommer kritik mot den normkritiska ordproduktionens tendens att skapa vaga och oklara avgränsningar av en grupp som kan behöva särskild assistans och särskilda hjälpmedel i vardagen. Därmed ställs två principer mot varandra, att undvika att peka ut och överbenämna en viss grupp mot att med ett praktiskt språkligt verktyg identifiera personer med särskilda behov. Av intervjun framgår också att *funktionsvariation* och andra uttryck med en uppenbar politisk-normkritisk laddning (t.ex. *normbrytande funktionalitet*) kan vara språkligt utmanande:

Vi har hamnat väldigt snett. Vi vet knappt vad vi menar längre. Vi tappar allmänheten med konstiga ord. (Intervju med DHR, september 2017)

En informant menar att det eventuellt skulle vara bättre att återta och positivt omladda *handikappad*, en benämning som övergavs av funktionsrörelsen för decennier sedan. Det skulle inte skapa samma klyftor mellan medlemmar.

Men trots alla farhågor om att svåra, normkritiska begrepp ska ta över den reella kampen för konkreta rättigheter till resurser och tillgänglighet verkar dessa nya ord och uttryck ändra betydelse p.g.a. förflyttning mellan kontexter. I en vardaglig användning, t.ex. i nyhetsdiskurs, har *funktionsvariation* kommit

att få samma betydelse som det vedertagna *funktionsnedsättning*. Även ordet *funktionshinder* används ofta synonymt (genomgående så t.ex. i Dagens Nyheters rapportering om diskussionen att ta bort assistansersättning, oktober-november 2017). Socialstyrelsen rekommenderar att *funktionshinder* ska användas för de hinder i omgivningen som en person kan behöva bemästra, medan en person med funktionsnedsättning ska benämnas just så (se Socialstyrelsens webbplats och termbank). Normkritiska ord kan alltså få en mindre specifik eller ideologisk innebörd, när de endast uppfattas och används som ersättning till andra benämningar. Följande utdrag från ett reportage i en dagstidning kan illustrera:

På läger gör hon [ridhåsten Scott] sitt allra bästa och särskilt för barn och unga med funktionsvariation. (Dalademokraten 21 november 2017)

Även om det är viktigt att individer blir rätt kategoriserade för att få tillgång till rätt assistans, anser informanterna att benämningens viljan ibland är för stor. Medier och andra i det omgivande samhället betonar nästan slentrianmässigt en persons funktionsnedsättning, även i sammanhang där det egentligen inte behövs. På så sätt vänder sig informanterna mot en outtalad, kommunikativ norm om att alla personer som inte ingår i majoritetssamhället ska etiketteras. Detta fenomen har fångats i teorier om behovet av att benämna människor som befinner sig utanför majoritetsgruppen, vilket har identifierats som ett av många uttryck för de sociala normer och strukturer som styr diskriminering (AK Feministische Sprachpraxis 2011; Wojahn 2015).

Utöver normkritiska språkförslag genereras även andra språkliga uttryck, t.ex. slagordsliknande uttryck som inkluderar olika grupper inom rörelsen, bl.a. *funktionsrätt* som finns i namnet på den nationella funktionsrörelsen sedan maj 2017. Detta ord är inte en benämning på individer eller grupper, inte heller ett normfokuserande uttryck, utan signalerar ett överordnat men realpolitiskt mål. Ett utdrag från Funktionsrätt Sveriges webbplats visar hur ett uttryck kan symbolisera gruppens kamp:

Funktionsrätt [...] handlar om *individens rättigheter* i olika samhällssituationer. Fokus flyttas från hinder, tillgänglighet och särskilda lösningar *till principen om mänskliga rättigheter och ett universellt utformat samhälle*. (Funktionsrätt Sverige, webbplats, min kursivering)

Uttrycket »universellt utformat samhälle» verkar peka mot en tillvaro där personer med funktionsnedsättning på ett självklart sätt ska garanteras tillhörighet och vara inkluderade i majoritetssamhället. Benämningar av diskriminerade personer är här inte det viktiga – kanske snarare tvärtom. Här inkluderas ju al-

las rätt, dvs. »individens rättigheter», oavsett funktionalitet. Normkritiska influenser har här vidgats till en aktivt kritisk inställning till något utöver de osynliga och förgivettagna normerna, för här formuleras en konkret politisk målbild.

Av forskning både i Sverige och internationellt framgår att personer med funktionsnedsättningar ibland benämner sig själva med termer som *cp*, eller *aspergare*, eller vilken diagnos som nu är aktuell (t.ex. Alexandersson 2015; Dunn & Andrews 2015). Då har en klinisk, formell och ibland även nedsättande beteckning återtagits, vilket kan bidra till minskad laddning och psykologiskt avstånd till resten av samhället (Alexandersson 2015). Processen påminner om återtagandet av *bög* inom HBTQ-rörelsen (se ovan). Återtagande av ord sker dock här inom en politisk diskurs som främst går ut på omvärdering och ökad tolerans men som samtidigt kan innebära en stark manifestation för rättigheten att synas, inkluderas och respekteras (Dunn & Andrews 2015). Signifikanta markörer för denna politik är t.ex. den positiva betydelsen i *aspergare*, en benämning på en diagnos avledd med personsuffixet *-are*. Även det vardagligt klingande *funkis* (med det än mer informella suffixet *-is*) är ett exempel, ett uttryck som sammanfattar personer med eller utan specifik diagnos. Detta ord är dock omdiskuterat inom rörelsen, eftersom det möjligen klingar alltför informellt, eller »gullifierande», som det formuleras i intervjun.

Återtaganden är emellertid inte lätta att ringa in semantiskt-pragmatiskt, eftersom äldre, kanske nedsättande betydelser inte alltid »försvinner». Återtagandet kan också fördunkla huruvida det handlar om personer som utsätts för förtryck, eftersom signalen om diskriminering kan minska genom den ny-positiva benämningen. Det kan förstås diskuteras om återtagna ord som *cp* är odelat positiva i de diskurser där de återtas. Kanske laddas de snarast med en politisk vilja till förändrade attityder och bättre integration i majoritetssamhället genom denna medvetna självbenämning.

Sammanfattningsvis förekommer en aktiv diskussion inom den svenska funktionsrörelsen, främst kring den komplexitet som kännetecknar normkritiska uttryck. De riskerar dels att skapa avstånd mellan medlemmarna, dels att motverka allokeringen av särskilda resurser till assistans. Rörelsen har dock även en ordproduktion som ingår i en tydligt formulerad rättighetskamp. Språket kan alltså både fokusera normer och tjäna som en del av en mer praktisk politik.

2.3 ASR

Den här artikelns inledande citat beskriver svårigheten att benämna ras, vilket kommenteras i intervjun med en representant för ASR. Med ras avser man den rashierarki som sedan länge grundats i kolonialt tänkande och kolonial praxis men som inte benämns tydligt. Hübinette m.fl. (2012) beskriver problemet så här: »undvikandet att tala om ras har gjort det svårare att åtgärda de samhällsproblem som rör vardagsrasism, segregation och diskriminering» (s. 14). ASR pekar på det problematiska i att ras inte förekommer som socialpolitisk kategori. Därför finns heller ingen statistik över befolkningens rasfördelning, och därmed ingen diskussion om raspolitik:

I Sverige kan vi alltså inte ha ett raspolitiskt samtal eftersom ras-kategorier inte har social relevans. Det gör att vi inte kan ha benämningar som kategoriserar ras. (Intervju, oktober 2017)

Denna obenägenhet till benämning har sina orsaker, t.ex. i att det inte är tillåtet att uppföra register baserat på fenotypiska utseendedrag, och att det saknas formella benämningar och uttryck med termstatus. Däremot har den antirasistiska rörelsen sedan decennier varit medveten om att valet av benämning är mycket väsentligt och alltid medför ett visst perspektiv, t.ex. en nedsättande betydelse eller en förtryckande inställning. Bland annat har man tydligt tagit avstånd från det s.k. n-ordet, vilket sedan majoritetssamhället har tagit efter. Alla håller dock inte med utan det finns fortfarande människor som anser att detta ord är legitimt (se t.ex. Hornscheidt & Landqvist 2014).

Inom ASR är man som sagt intresserad av att det ska finnas benämningsspraktiker som relaterar till ras, och det påpekas i intervjun att det faktiskt är tillåtet att samla data som relaterar till ras i forskningssyfte eller för att motarbeta diskriminering. Inom dessa vetenskapliga kontexter uppstår därför också uttryck som kan underlätta systematiska studier av samhällets rasistiska diskriminering. Ett av dem är *synlig minoritet*, som omfattar icke-vita personer, som i följande pressmeddelande från Göteborgs universitet:

– Våra resultat visar att det finns ett starkt samband mellan att *tillhöra en synlig minoritet, det vill säga att inte tillhöra majoritetsgruppen i ett samhälle*, och att över generationer bli fast i ett utsatt låginkomstområde, säger Björn Gustafsson, professor i socialt arbete vid institutionen för socialt arbete. (Samfak, GU, 2016-06-03, min kursivering)

Normkritiskt motiverade språkförslag förekommer även i den antirasistiska kontexten, på liknande sätt som inom de ovan analyserade organisationerna. De har tillhandahållit möjligheter till att både diskutera ras och hänvisa till

normkritiska politiska mål. De har även använts i forskningssammanhang, inom akademiska normkritiska studier (t.ex. Molina 2005). Betydelsen hos t.ex. *rasifierad/rasifiering* och *icke-vit* utgår från en protest mot en (post)kolonial norm som privilegierar människor som inte är icke-vita, dvs. som betraktas som vita personer. Uttrycken sammanfattar därmed alla övriga, som är/blir diskriminerade i olika situationer, därför att de uppfattas tillhöra en annan ras än vit.

I intervjun framträder en stark medvetenhet om att språkliga val alltid får konkreta konsekvenser och därför är av stor betydelse. ASR ser tydligt att benämningar å ena sidan medför en diskriminerande och förtryckande bibetydelse, oavsett hur man kategoriserar de olika språkliga val som refererar till ras. Å andra sidan osynliggör man en central del av verkligheten om man inte använder raskategoriserande praktiker. Det leder i sin tur till förtryck av icke-vita. På så sätt är benämning av ras emanciperande, givet att man inte väljer avhumaniserande termer:

Språk är i sig intressant. Språk är ingen småsak. Språk avslöjar väldigt mycket om sociala relationer. Om vi har en grupp människor som är strukturellt underordnade, då reflekteras det i språket. Använder man vissa begrepp så har man avhumaniserat svarta människor och öppnat för våld mot svarta kroppar. (Intervju med ASR, oktober 2017)

Citatet sammanfattar diskursen om språkets roll i en konkret politisk kamp, och illustrerar ordvalens funktion som handling, alltså även politisk handling. Av det följer att det finns klar relevans att vårda språket mot en mer icke-diskriminerande diskurs, och att det bör ske med tydlig utgångspunkt i ett demokratiserande mål. Det förklarar informanten vidare så här:

En föraktad grupp behöver omkonstruera sig återkommande. Det måste göras, men kan frustrera majoriteten: »Varför var färgad ok igår, men inte idag?» Språket är en del av ett projekt för oss. Det behöver man inte alltid förstå, bara acceptera. Målet är att skapa en ny värld där inte hudfärg är en anledning till underordning.

Häri ligger en utmaning för institutionaliserad språkvård, eftersom principen tydligt är den emanciperande diskurs (Fairclough 2014) som genererat många nya ord inom exempelvis HBTQ-rörelsen (se ovan), dvs. gruppen styr själv den språkliga utvecklingen, och det är inte alltid enkelt för omgivningen att hänga med. Vidare tenderar uttrycken att bli semantiskt komplexa. Samma informant menar exempelvis att formuleringen *jag är svart* implicerar ett helt komplex av betydelser: att vara rasifierad, ha en social positionering, en viss historia och även en politisk intention. Uttrycket *svart* får alltså utöver en identitetsbetydelse

även en normkritisk betydelse och blir dessutom ett uttryck för en konkret politisk vilja. Målet att skapa jämlikhet är reellt, medan medlen kan vara symboliska i form av valet av benämning, som omgivningen kan ha mer eller mindre stor förståelse för.

Sammanfattningsvis finns en tydlig relation mellan ordproduktion och realpolitiska mål, där uttryck för normkritik ingår som en del. Uttrycken kan därmed vara komplexa och bestå av flera betydelsedimensioner samtidigt. Det finns en övertygelse om att konstruktionen av ras kan och bör få neutrala och tydliga språkliga uttryck.

3. Jämförelse och diskussion

När diskriminerade grupper organiserar sig gör de det av liknande skäl: de önskar minska samhällets diskriminering och förtryck gentemot gruppen, och det ultimata målet är att radera de hierarkier och hegemonier som skapat lidande för gruppens medlemmar. Men samhället förändras gradvis, och nyordsproduktionen kan spegla en sådan utveckling. Ökad tolerans mot en grupp kan vara ett steg på vägen mot integration i majoritetssamhället. Samtidigt riskerar ord som provocerar i sin tydlighet att skapa en obekvämlig atmosfär hos majoritetssvenskar.

Resultaten av denna undersökning visar tre nationella rörelser som har liknande historia av kamp för ökade rättigheter, där även språkliga val har spelat in. Uttryck som *afrosvensk/svart*, *queer* och *funktionsrätt* används av grupperna själva i deras arbete för ökade rättigheter, inte minst som en del i benämningar av evenemang och manifestationer, t.ex. *queer-festival*, eller i organisationsbeteckningar som *Afrosvenskarnas riksförbund* och *Funktionsrätt Sverige*. Den diskurs som uttrycker olika aspekter av en konkret politisk kamp ger här upphov till uttryck som sammanfattar flera betydelsedimensioner, inkluderar brett och samtidigt belyser ett politiskt mål.

De tre rörelserna skiljer sig åt genom analys, perspektiv och mål, men även i hur språket blir en del av de arenor där kampen utkämpas. Rätten att få synas och utgöra sin unika särart kan jämföras med rätten att vara helt inkluderad i majoritetssamhället utan att bli sedd som *den andra*. Den balansen framträder något olika hos de tre undersökta rörelserna. Under intervjun med ASR framkommer inga signaler om en strävan efter identitet och särart, med tillhörande utveckling av nya benämningspraktiker. Detta är däremot centralt i intervju-

erna med RFSL och DHR. Däremot framhäver ASR att raskategoriserande benämningsspraktiker absolut bör användas, men av socialpolitiska skäl. Här skulle det vara intressant att jämföra med hur andra grupper med erfarenhet av rasism resonerar, och vilka språkliga förslag de önskar bidra med.

Den relation mellan språk, ideologi och betydelse som beskrivs teoretiskt inledningsvis har kunnat utforskas och beläggas empiriskt i alla tre kontexterna: språkliga val, betydelser, innovationer m.m. är varierade och starkt påverkade av aktuella tanke- och synsätt. Det finns också en variation mellan hur välvilligt, otåligt eller provokativt som aktivister positionerar sig mot majoritetssamhället, vilket påverkar ordval och betydelseallokering, och inte minst de reaktioner som språklig aktivism möter. Det diskuteras vidare i nästa avsnitt, där studien utvidgas till diskurser som inte ingår i kampen mot diskriminering, t.ex. den debatt som främst äger rum i sociala medier och som uttrycker motstånd mot symboler för s.k. identitetspolitik.

3.1 Mötet med andra diskurser

Benämningssuttryck för att identifiera och avgränsa en grupp uppstår av olika skäl, t.ex. behovet av en term som kan användas i offentliga kontexter utan laddade bibetydelser, eller individers krav på att benämnas, och då på ett sätt de själva väljer, och därmed räknas som legitima. När uttrycken sprids till en allmän kontext händer det dock att de möter motstånd och ger upphov till reaktioner som inte alltid är positiva. Följande inlägg i Flashback kan visa det motstånd som ibland kommer till uttryck:

»Jag är på alla plan en hund», »jag är en pansexuell häst», »jag är» osv sen har människor med dessa sinnessjuka idéer fått lite makt och skapat stora lobbygrupper, politiska partier m.m. och på så sätt pressat alla andra att acceptera och ge efter (Flashback 2016 [Korp, Språkbanken])

Inlägget visar den typ av affekt, polariserad tankegång och överdrifter som ibland används i kritiken av språkpolitiska mål mot identitetsbenämning. Ett vanligt sätt att i debatten nedvärdera det språk som uppstår i den ideologiska framflyttningen av positioner är att stämpla orden som pk-influerade, förvirrande och onödiga. Exemplet visar även att oenighet uppstår kring ordens relevans i allmänspråket.

Den språkförändrande diskurs som röner starkast motstånd av den typen idag är förmodligen den som går under beteckningen normkritik. Personer som inte känner till vad en social struktur eller maktnorm är kan känna sig förvir-

rade och exkluderade, och personer som hyser åsikten att sociala maktstrukturer inte alls existerar kan uppleva och uttrycka motstånd. Ordet *funktionsvariation* förekom i Flashback 39 gånger av totalt 99 i hela Korp (2017-11-22), och omtalas ibland där med skepsis, t.ex. i följande uttalande: »Det kanske är pga sådana som dig som vissa assistansbolag numer kallar utvecklingsstörning för en 'funktionsvariation'» (Flashback 2016). Kritiska röster ställer sig frågande till benämningarna som sådana (med autentiska frågor som »vad menas med *queer*?»), men även till den kontext som gett upphov till dem (»varför ska alla vara *queer* nuförtiden?»). När ord från en normkritisk diskurs rekontextualiseras i en mer konservativ kontext kan det alltså hända att de tillfogas en negativ laddning.

Utöver att diskutera dessa olika benämningspraktikers för- och nackdelar fokuserar den allmänna debatten ofta själva begreppen som används inom politisk verksamhet. Men samtidigt som akademisk-politiska ord som *intersektionalitet* förespråkas, kan samma typ av ideologiskt vägledande begrepp också betecknas som »fluff» (t.ex. ledarartikel DN 2017-12-29). Denna polarisering kan skapa svårigheter för språkbrukarna, som inte får tillräcklig vägledning av de åsikter som bryts i debatten, vilket påpekades inledningsvis.

Ord kan också tappa sin normkritiska betydelse, särskilt om de uppfattas som ersättning av befintliga uttryck. Denna sistnämnda tendens verkar främst gälla ord som delvis är tänkta att ersätta tidigare uttryck, men då med en ny betydelse, som *queer* och *funktionsvariation*, som ibland får samma extension som tidigare uttryck. Ord som uppfattas beteckna något helt nytt, som *icke-binär*, löper förmodligen inte samma risk. Men där finns istället oklarheter både i intension och extension.

Den här typen av reaktioner från det omgivande samhället har stor relevans för det språkvårdande perspektiv som kan bli aktuellt. Ett samhälle där ökad mångfald blir föremål för en alltmer spridd offentlig åsiktsproduktion skapar onekligen utmaningar för den språkvård som bedrivs institutionellt och inom olika verksamheter.

3.2 Språkvården och gräsrötterna

Den fråga som väcks inledningsvis i den här artikeln gäller språkvårdens roll som rådgivare och som vägledande instans i språkfrågor som handlar om politiskt laddade (nya) ord. Jag har därför försökt att ringa in en del av de språkpolitiska faktorer som kan ligga till grund för en strategisk diskussion inom den institutionaliserade språkvården. Här verkar det vara viktigt att beakta den typ

av betydelseförskjutning som ofta förefaller ske vid en ideologiskt motiverad nyordsproduktion. Den mest subtila förskjutningen är förmodligen mot nya perspektiv och riktningar, som att uttrycken *rasifierad* och *svart* är besläktade semantiskt men har olika pragmatisk räckvidd, eftersom deras betydelser verkar uppstå ur olika skikt av antirasistisk ideologi och sikta mot olika politiska mål. För arbetet med språkrekommendationer kan det kanske räcka med det: att vissa ord har politisk laddning och kan ge upphov till konflikt är i sig en språkrådgivande upplysning. Men det är å andra sidan frågeställare ofta redan medvetna om, därav deras rådvillhet. Dessutom pågår språkutvecklingen kontinuerligt, och den här studien kan visa att olika typer av benämningspraktiker och betydelser existerar parallellt. Språkvården kan få en viktig roll i att orientera mellan ideologiska ståndpunkter och försöka finna skiljelinjer mellan betydelseglidningar hos potentiellt användbara uttryck.

Även om nyordsproduktion kan vara omfattande visar den här studien att viss språklig reglering genomförs av rörelserna själva, t.ex. med uttrycket *icke-binär*. Det ser ut att finnas anledning till viss tilltro till självreglerande språkvård – det som här kallas gräsrotspråkvård. Mitt samlade intryck är att intresset för och medvetenheten om språkets roll i det politiska arbetet är hög hos samtliga intervjuade personer. Däremot verkar det inte finnas någon formell kunskap om det språkvetenskapligt grundade arbete som sker inom olika språkvårdande instanser. Det kan därför finnas anledning för den institutionaliserade språkvården att ta vid gräsrotternas arbete, något som TNC:s termunderlag om sexualitet och könsidentitet (se avsnitt 2.1) är ett bra exempel på. Detta underlag visar möjligheten att reglera, beskriva och systematisera språk utan att själv ta ställning i det ideologiska spänningsfält som uppstår i debatten.

Eufemismer och de förändrade benämningspraktiker som förknippas med dem känner nog de flesta till, t.ex. att man inom funktionsområdet då och då byter benämning på psykiska, kognitiva och fysiska diagnoser (se t.ex. Vogel 2010). Normkritiska språkförslag bryter emellertid ibland mot språkliga och kommunikativa konventioner på ett mer grundläggande sätt, t.ex. om hur funktionstillstånd, utsatta personer eller grupper ska benämnas. Flera av de intervjuade menar att det ständigt sker en ideologisk utveckling som förändrar våra synsätt, ibland i grunden. En normkritisk språklig innovation förespråkar inte alltid att en benämningspraktik är nödvändig, eller ens önskvärd. Den normkritiska diskursen ställer på så sätt högre krav på den enskilda att ändra sina tankebanor och se verkligheten i ett nytt ljus än vad andra rättvisediskurser möjligen gör. Det är förmodligen därför som den akademiska, perspektivskiftande och norminriktade diskursen riskerar att skapa friktion i mötet med allmän-

heten. Det handlar då om att såväl ord som deras betydelser tar en annan utgångspunkt, som alla kanske inte känner igen. Och detta kan väl spegla offentliga språkbrukares dilemma ganska bra: de tvekar i valet mellan olika benämningsspraktiker, och överväger därför att undfly problemet, t.ex. med omskrivningar. Systematiskt presenterad information om vilka ord och uttryck som kan vara aktuella, med uppgift om deras ideologiska bakgrund kan vara ett sätt att bistå språkbrukare. Ett uppdrag för forskningen kan vara att utveckla metoder som med förbättrad teknik skapar förutsättningar att analysera stora mängder språkliga data över tid, inte minst från den spridda samhällsdebatten. Den typen av analys kan frammana en mer ingående bild av ideologiska betydelsekomponenter, vilken typ av politik som förs med språklig innovationer och, kanske framför allt, vilken spridning, om någon, olika uttryck får.

Spänning mellan diskurser som förespråkar en tydlig benämningsspraktik och de som rekommenderar återhållsamhet att benämna ansluter visserligen till olika politiska och praktiska perspektiv och skulle kunna ge upphov till helt olika råd, men den grundläggande rekommendationen bör nog ändå vara att man som skribent alltid frågar sig vilka kontexter som texten ska åberopa och vilka benämningsspraktiker som därmed blir (in)aktuella. Ett möjligt inslag i skrivutbildning kunde vara att utveckla principer och modeller för hur text kan kopplas till lämpliga ordval inom ramen för inte enbart en, utan flera olika kontexter där diskriminering är ett av inslagen.

Till sist, den institutionella språkvården är behövd och ibland explicit efterfrågad som samtalspartner av den språkvård som sker på gräsrotsnivå. En sådan efterfrågan påtalar ett behov av fortsatt forskning om språkets roll i olika politiska verksamheter, inte minst benämningsspraktiker av (diskriminerade) personer och grupper. Vi behöver få veta mer om relationen mellan (språk)experter, medier och politiska aktörer, inte bara om hur åsikter och ideologier påverkar språkutvecklingen, utan också mer konkret, hur, varför och vilka språkliga alternativ som framstår som tillgängliga och attraktiva – eller inte – för språkbrukarna.¹

Litteratur

- Ahmed, Sara, 2011: *Vithetens hegemoni*. Hägersten: Tankekraft förlag.
 AK Feministische Sprachpraxis, 2011: *Feminismus schreiben lernen*. Frankfurt am Main: Apsel & Brandel.

¹ Att behovet av det här slaget existerar är Språkrådet som ingår i Institutet för språk och folkminnen klart medvetna om. De har finansierat den pilotstudie som den här artikeln baseras på.

- Alexandersson, AnnaSofia, 2015: Crip is hip – En intervjustudie om funktionsvarierades aktivism och motståndsstrategier i Göteborg. Uppsats, Göteborgs universitet, Institutionen för kulturvetenskaper, Genusvetenskap. <http://www.gu.se>.
- Althusser, Louis, 2006: Ideology and ideological state apparatuses (notes towards an investigation). *The anthropology of the state: A reader*. Oxford: Wiley-Blackwell. S. 86–98.
- Bergström, Göran & Boréus, Kristina, 2012: Textens mening och makt: metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys. Lund: Studentlitteratur.
- Billig, Michael, 2003. Critical discourse analysis and the rhetoric of critique. I: *Critical discourse analysis. Theory and interdisciplinarity*, red. av Gilbert Weiss & Ruth Wodak. London: Palgrave Macmillan. S. 35–46.
- Butler, Judith, 1997: *Excitable speech: A politics of the performative*. New York: Routledge.
- Butler, Judith, 2011a: *Bodies that matter: On the discursive limits of sex*. Abington: Routledge.
- Butler, Judith, 2011b: *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. New York: Routledge.
- Bylin, Maria, Lind Palicki, Lena & Karlsson, Susanna, 2015: Bör statlig språkvård vara språkaktivistisk? I: *Språk och stil* NF 25. S. 190–194.
- Cameron, Deborah, 1995: *Verbal hygiene*. London: Routledge.
- Cameron, Deborah, 2003: Gender and language ideologies. I: *The handbook of language and gender*, red. av Janet Holmes & Miriam Meyerhoff. Oxford: Blackwell. S. 447–467.
- Cameron, Deborah, 2006: Ideology and language. I: *Journal of Political Ideologies* 11(2). S. 141–152.
- Cooper, Robert, 1989: *Language planning and social change*. Cambridge, New York & Melbourne: Cambridge University Press.
- Cosenza, Julie, 2010: SLOW: Crip theory, dyslexia and the borderlands of disability and ablebodiedness. *Liminalities. I: A Journal of Performance Studies* 6(2). S. 1–11.
- Devlieger, Patrick J., 1999: From handicap to disability: Language use and cultural meaning in the United States. I: *Disability and Rehabilitation* 21(7). S. 346–354.
- Dunn, Dana S. & Andrews, Erin E., 2015: Person-first and identity-first language: Developing psychologists' cultural competence using disability language. I: *American Psychologist* 70(3). S. 255–264.
- Fairclough, Norman, 2003: Political correctness: The politics of culture and language. I: *Discourse & Society* 14(1). S. 17–28.
- Fairclough, Norman, 2014: *Critical language awareness*. London & New York: Routledge.
- Foucault, Michel, 1969: *L'archéologie du savoir* (Vetandets arkeologi, översättning C. G. Bjurström, förord av Bengt Olle Bengtsson, Cavefors, 1972. Ny uppl. aktualiserad och genomgången av Sven-Erik Torhell, Arkiv förlag, 2011).
- Foucault, Michel, 1971: *L'ordre du discours* (Diskursens ordning: installationsföreläsning vid Collège de France den 2 december 1970, översättning Mats Rosengren, Symposium, 1993).

- Hagren Idevall, Karin, 2016: Språk och rasism: Privilegiering och diskriminering i offentliga, medierad interaktion. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 97.) Uppsala.
- Hedman, Anna, 2015: FUCK FUNKOFOBI-motstånd, normkritik och radikalitet i funktionshinderrörelsen. LUP Student Papers. Lund: Lunds universitet.
- Herlofson, Jörgen & Landqvist, Mats, 1998: MINI-D IV: diagnostiska kriterier enligt DSM-IV. Danderyd: Pilgrim Press.
- Hornscheidt, Lann & Landqvist, Mats, 2014: Språk och diskriminering. Lund: Studentlitteratur.
- Hübinette, Tobias, Hörnfeldt, Helena, Farahani, Fataneh & Rosales, René León, 2012: Introduktion. I: Om ras och vithet i det samtida Sverige, red. av Tobias Hübinette, Helena Hörnfeldt, Fataneh Farahani & René León Rosales. Lund Studentlitteratur. S. 11–36.
- Jette, Alan M., 2006: Toward a common language for function, disability, and health. I: *Physical Therapy* 86(5). S. 726–734.
- Josephson, Olle, 2015: Den svenska språkvårdens centralstyrning. I: *Språk och stil* NF 25. S. 186–190.
- Josephson, Olle, 2018: Språkpolitik. Stockholm: Morfem.
- Winther Jørgensen, Marianne & Phillips, Louise, 2000: Diskursanalys som teori och metod. Lund: Studentlitteratur.
- Kailes, June Isaacson, 2010: Language is more than a trivial concern. Centre for disability and health policy. <https://hfcdhcp.org/wp-content/uploads/Language-Is-More-Than-A-Trivial-Concern.pdf>.
- Kenny, Lorcan, Hattersley, Caroline, Molins, Bonnie, Buckley, Carole, Povey, Carol, & Pellicano, Elizabeth, 2016: Which terms should be used to describe autism? Perspectives from the UK autism community. I: *Autism*, 20(4). S. 442–462.
- Laclau, Ernesto & Mouffe, Chantal, 2001: Hegemony and socialist strategy: Towards a radical democratic politics. London: Verso.
- Landqvist, Mats, 2015a: A professional-cultural approach to discrimination-constructions of police discrimination in two European countries. I: *Journal of Multicultural Discourses* 10(3). S. 313–331.
- Landqvist, Mats, 2015b: Vad är språklig diskriminering? En analytisk prövning av några pejoriserings teorier. I: *Från social kategorisering till diskriminering. Fyra studier av språk och diskriminering och ett modellförslag*, red. av Mats Landqvist. Huddinge: Södertörns högskola. S. 97–122.
- Lind Palicki, Lena, 2015: Principer och språksyn i språkvårdens diskussioner – exemplet samkönad. I: *Från social kategorisering till diskriminering. Fyra studier av språk och diskriminering och ett modellförslag*, red. av Mats Landqvist. Huddinge: Södertörns högskola. S. 123–152.
- Lykke, Nina, 2003: Intersektionalitet – ett användbart begrepp för genusforskningen. I: *Tidskrift för genusvetenskap* 1. S. 47–56.
- Milani, Tommaso M., 2010: What's in a name? Language ideology and social differentiation in a Swedish print-mediated debate. I: *Journal of Sociolinguistics* 14(1). S. 116–142.
- Milani, Tommaso M., 2013: Are 'queers' really 'queer'? Language, identity and same-sex desire in a South African online community. I: *Discourse & Society* 24(5). S. 615–633.

- Milani, Tommaso M. & Johnson, Sally, 2010: Critical intersections: Language ideologies and media discourse. I: *Language ideologies and media discourse: Texts, practices, politics*, red. av Sally Johnson & Tommaso M. Milani. (Advances in socio-linguistics.) London: Continuum. S. 3–14.
- Milles, Karin, 2006: En jämställd kroppsdel? Om lanseringen av ett neutralt ord för flickors könsorgan. I: *Språk och stil* NF 16. S. 149–177.
- Milles, Karin, 2013: En öppning i en sluten ordklass? Den nya användningen av pronomenet hen. I: *Språk och stil* NF 23. S. 107–140.
- Molina, Irene, 2005: Rasifiering. Ett teoretiskt perspektiv i analysen av diskriminering i Sverige. I: *Bortom Vi och Dom. Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*. Rapport av Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering., red. av Paulina de los Reyes & Masoud Kamali. (SOU 2005: 41.) Stockholm: Fritzes offentliga publikationer. S. 95–112.
- Pauwels, Anne, 1998: *Women changing language*. Harlow: Longman.
- Pauwels, Anne, 2003: Linguistic sexism and feminist linguistic activism. I: *The handbook of language and gender*, red. av Janet Holmes & Miriam Heyerhoff. Oxford: Blackwell. S. 550–570.
- SAOL = Svenska Akademiens ordlista 14, 2015. Stockholm: Svenska Akademien.
- de Saussure, Ferdinand 2006. *Writings in general linguistics*. Oxford: University Press on Demand.
- Sinclair, Jim, 2013: Why I dislike »person first« language. *Autonomy*. I: *The Critical Journal of Interdisciplinary Autism Studies* 1(2). S 1–2.
- Vogel, Anna, 2010: Laddade ord. I: *Svenskans beskrivning: [SvB.] 30, Förhandlingar vid Trettionde sammankomsten för svenskans beskrivning*, Stockholm den 10 och 11 oktober 2008, red. av Cecilia Falk, Andreas Nord & Rune Palm. Institutionen för nordiska språk, Stockholm. S. 358–367.
- Vogel, Anna: 2014: Laddade ord. Hur nya uttryck, som kategoriserar människor, tas in i svenskan. I: *Språk och stil* NF 24. S. 72–100.
- Voloshinov, V. N., 1972: *Marxism and the Philosophy of Language*. New York: Seminar Press.
- Wojahn, Daniel, 2015: *Språkaktivism. Diskussioner om feministiska språkförändringar i Sverige från 1960-talet till 2015*. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 92.) Uppsala.

Källor, skriftliga

- Arbetskopia, TNC 2017.
- Korp, Språkbanken, Göteborgs universitet: <http://www.spraakbanken.gu.se/korp>.
- Mio är mest poppis av alla ridskolehästar. Katharina Berglund, *Dala-Demokraten* 21 november 2017.
- Ord som taggar 2004, red. av Helena Johanson, Kurdo Baksi & Inger Etzler. Utgiven av TCO.
- RFSL:s webbplats, begreppsordlista: <https://www.rfsl.se/hbtq-fakta/hbtq/begreppsordlista>.
- Schyst, Region Värmland.
- Socialstyrelsens webbplats och termbank: <http://termbank.socialstyrelsen.se>.

Språkrådets webbplats: <http://www.sprakochfolkminnen.se/sprak/sprakradgivning/frageladan.html>.

Svar på intervjufrågor per mejl från företrädare för RFSL.

Unik studie visar på ökande boendesegregation i svenska storstäder. Pressmeddelande, SamFak, Göteborgs universitet, Jenny Meyer, Artikeln publicerades först på <http://www.socwork.gu.se>.

Varning för tomt jämställdhetsprat. Ledare, DN 29 december 2017.

Källor muntliga

Intervju med företrädare för Afrosvenskarnas riksförbund, oktober 2017.

Intervju med företrädare för DHR, september 2017.

Intervju med företrädare för RFSL, oktober 2017.